

VARIABLE METODOLOGICE ȘI SOCIAL-POLITICE ALE CERCETĂRII PROCESULUI DE URBANIZARE

Dorel Abraham

Laboratorul de studii și cercetări sociologice

Unul dintre cele mai spectaculoase fenomene pe care le trăiește omenirea astăzi este cel legat de „explozia” urbană. Dacă în prima jumătate a secolului XX creșterea populației mondiale a fost de 49,2% ritmul de creștere al populației urbane a fost de 228%. De la o planetă aproape în întregime rurală la începutul acestui secol, populația pământului va fi mai mult de jumătate urbană la sfârșitul lui. Urbanizarea nu este specifică țărilor dezvoltate ceea ce tinde să aibă un caracter universal și ireversibil chiar dacă în zonele slab dezvoltate întâlnim o „urbanizare dependentă” caracterizată în esență prin supraconcentrarea populației în mari orașe și o mare distanță socială față de restul țării. Anumite prognoze efectuate sub egida ONU arată că procesul de urbanizare va fi mai întins în țările slab dezvoltate decât în cele dezvoltate, ceea ce va face ca în curând volumul populației urbane din aceste zone să-l depășească pe cel din țările industrial-dezvoltate.

În România, față de creșterea populației totale cu aproximativ 23% între anii 1959 și 1977, populația urbană a crescut cu 86%, estimându-se că va ajunge în 1990 la circa 70% din populația totală¹. Printre cauzele de extindere a urbanizării o importanță deosebită o va avea, așa cum rezultă din *Programul-direcțional de dezvoltare a României în profil teritorial* aprobat de Congresul al XII-lea al P.C.R., crearea de circa 300—400 de noi centre orașenești (dintre care 140 orașe agroindustriale în cincinalul viitor) care vor polariza localitățile rurale înconjurătoare.

Atenția specialiștilor care cercetează mediul urban vizează în principal răspunsul la întrebări de genul: care sînt factorii explicativi ai urbanizării? Care sînt tendințele urbanizării? Cum se cercetează și conceptualizează dezvoltarea urbană? Care sînt cele mai bune căi de sistematizare a orașului? Rezultatele obținute în cercetarea și teoretizarea problemelor urbanizării reflectă evoluția contradictorie a orașului, iar analizele efectuate remarcă fie caracterul perimat al metodelor de investigare fie ambiguitatea conceptelor utilizate.

Atunci cînd își propun să contribuie nemijlocit la eficientizarea politicii de planificare urbană, studiile care se efectuează la noi și cele pe plan mondial se confruntă cu dificultăți de ordin metodologic, uneori insurmontabile, datorate atât complexității procesului cît și deficiențelor aparatului metodologic utilizat, inclusiv pentru definirea urbanizării. Astfel, dată fiind complexitatea procesului de urbanizare, diversitatea condițiilor sociale și a acțiunilor politice care intervin în desfășurarea lui precum și a modului extrem de variat de abordare, nu s-a putut ajunge pînă în prezent la o scară comună de măsurare. Sub raport metodologic, lipsa unui instrument cadru, relativ standardizat, se datorează în principal faptului că, pe de o parte, nu s-a plecat de la aceeași definiție, și nu s-au utilizat dimensiuni, indicatori și indici la fel de relevanți, iar pe de altă parte, nu există un sistem coerent de informare în privința rezultatelor obținute și metodologiei utilizate. Un prim pas pentru realizarea unei sinteze metodologice unificatoare îl poate constitui definirea unui număr de indicatori și indici relevanți pentru principalele dimensiuni ale urbanizării. Elaborarea unui astfel de set de indicatori nu se poate realiza însă fără analiza raportului urban-rural, determinarea caracteristicilor cantitativ-calitative ale procesului de urbanizare precum și a factorilor explicativi ai „urbanizării” ruralului.

¹ C. Lăzărescu (coord.), *Urbanismul în România*, București, Edit. tehnică, cap. I, 1978.

1. Dimensiuni ale cunoașterii științifice a raportului urban-rural

Orașul și satul au fost concepute mult timp ca fiind entități izolate și opuse. Faptul că timp de sute de ani țărânișul satelor a fost exploatat de către clase sociale care își aveau reședința la oraș a făcut să existe un conflict permanent între sat și oraș care a însoțit, adesea, fenomenul luptei de clasă. Multă vreme orașul era delimitat de zidul sau șanțul cu apă care-l înconjurau iar, satul, în imaginea sa tradițională, era reprezentat de tipul de comunitate închisă, un fel de societate populară (*The Folk Society* în înțelesul dat de R. Redfield) care și era suficientă, având extem de puține relații cu exteriorul. Opoziția sat-oraș a fost exprimată în istoria gândirii sociologice sub diverse forme: solidaritate mecanică—solidaritate organică, agricol—non agricol, prelăterat—literat, static—dinamic, primitiv—civilizat, mediu natural—mediu artificial, comunitate—societate, societăți bazate pe „status” și societăți bazate pe „contract”, comunități medievale și metropolișuri etc. Toate aceste reprezentări se bazează în esență pe contrastul existent între sat și oraș ca între două lumi tipologice opuse. Dar diferitele delimitări de acest gen, indiferent dacă se refereau la localități în întregime sau la diferite aspecte economice, sociale și culturale, s-au dovedit a fi mai mult sau mai puțin confuze neputând clarifica raportul rural-urban, tocmai datorită absolutizării unor situații care în realitate nu ființau separat.

Schimbările intervenite în viața socială din ultimele decenii, datorate în special revoluției tehnico-științifice, au făcut ca în multe privințe trăsăturile ruralului să nu mai poată fi deosebite în mod tranșant de cele ale urbanului. Principalul proces social în care se reflectă dinamica raportului sat—oraș îl constituie urbanizarea. Universalitatea și ritmul rapid al urbanizării au condus nemijlocit la reconsiderarea raportului rural-urban și la găsirea unor concepte și metode adecvate cercetării mutațiilor care caracterizează acest proces. În istoria procesului de urbanizare se pot delimita două mari mutații care au avut loc după începutul secolului al XIX-lea.

Prima este legată de revoluția industrială, iar a doua (mijlocul secolului XX) de extinderea vertiginoasă a fenomenului urban în spațiu — „revoluția” urbană — rezultat în primul rând al automobilului și „macadamului”. În acest sens putem vorbi de două mari stadii ale procesului de urbanizare. Revoluția industrială a permis o dezvoltare a orașelor, în special industriale (prin atragerea ruralilor și urbanizarea unor zone rurale) cu o compoziție socială, funcții și organizare spațială diferite de cele tradiționale, care făceau din oraș un „focar”, loc de promenadă și agoră unde se adunau oameni, capital etc. și „piață” unde se întâlneau clienți și vânzători, săteni și orașeni, meșteri și discipoli. În literatura de specialitate acest stadiu este asociat de obicei celui de tranziție de la o societate agrară la una industrială, sau celui de creștere a societății industriale. Multe dintre dezvoltările urbanistice în acest stadiu sînt legate de extinderea centrelor urbane care pînă atunci au funcționat în calitate de centre administrative, culturale, religioase, comerciale, politice. Polarizarea dezvoltării centrelor urbane în această etapă caracterizată prin fenomenul de „inurbanție” a condus la o stagnare relativă în evoluția teritoriului înconjurător.

Al doilea stadiu este marcat de dominația mobilității populației dinspre orașul central spre periferiile și zonele sale înconjurătoare. Este vorba de fenomenele „suburbanizării”, „exurbanizării” etc. care semnifică diluția și extinderea fenomenului urban în spațiul rural, osmoza relativă a celor două medii. Consecințele mai îndepărtate ale acestei a doua mutații sînt nebulosoase urbane, conurbațiile și megalopolisurile. Acest stadiu este asociat tranziției spre era postindustrială².

Principalele schimbări care au loc în această perioadă sînt legate de dezvoltarea rapidă a suburbanului sau a zonelor de influență în defavoarea centrului urban. Această face să ne găsim în fața unor relații complexe și uneori contradictorii între ruralitate și urbanitate pe de o parte și între „țesutul” urban în vechiul centru orașenesc (eventual reînnoit), pe de altă parte. Din aceste raporturi se naște o nouă problemă și literatura menționează (mai ales după ce „mirajul” suburbiilor s-a dovedit a fi un mit rapid spulberat) o a treia perioadă (sau a patra dacă perioada de creștere industrială și consolidare a urbanizării este tratată distinct), cea actuală, caracterizată deocamdată mai mult prin *criza teoretică și practică a orașului*. Urbanizarea în ultimele decenii pretinde soluții noi, inclusiv politice, în toate domeniile vieții sociale. Ecologia orașelor determinată de legăturile cu mediul înconjurător și multiplicarea rezidențelor secundare ca și stilul de viață al orașenilor care nu mai este nici urban nici rural, sînt cu totul diferite în structura noilor aglomerări. Care este tendința urbanizării în acest stadiu? Se pare că în prezent dezvoltarea orașelor centrale și a teritoriilor înconjurătoare unite funcțional impune, așa cum rezultă și din studiile elaborate în 1976 de către un colectiv de specialiști care au studiat „costul creșterii urbane” sub egida Centrului european de coordonare pentru cercetare și docu-

² M. Carrier, Ph. Laurent (coord.), *Le phénomène urbain*, Aubier-Montaigne, 1965, p. 16—26.

mentare în științele sociale, luarea în discuție a unor noi tendințe ale urbanizării³. Este vorba de reurbanizarea orașelor centrale prin acordarea unui nou suport funcției lor rezidențiale și „dezurbanizării” teritoriilor înconjurătoare prin dezvoltarea industriei și îmbunătățirea traficului de-a lungul întregului district urban, astfel ca distanța locuință—loc de muncă să fie redusă, iar folosirea infrastructurii să fie mai eficientă.

Cercetarea sociologică a procesului de urbanizare cunoaște și ea importante schimbări în structura conceptelor și tehnicilor de investigație. Astfel, în locul analizei dihotomice, s-a impus în ultimele decenii tratarea analitică pe un „continuum” de urbanizare al localităților. Conform acestei teorii, între ruralul și urbanul pur există un continuum rural-urban în care localitățile ocupă locuri distincte în funcție de gradul de urbanizare. Prin urmare, nu poate exista limită absolută care să indice despărțirea clară a celor două tipuri de comunități: diferențele sînt o chestiune de grad, rezultat din interferența elementelor urbane, și rurale. Drept criteriu definitoriu pentru plasarea unei localități pe acest continuum a fost utilizată mai frecvent variabila „mărimii localităților” (volumul populației). Procedînd astfel, în S.U.A., de exemplu, localitățile au fost clasificate pe următoarea scară:

îvecinătate rurală	sat agricol	mic orășel	arie rural- urbană	comunitate suburbană	oraș mic	oraș metro- politan
-----------------------	----------------	---------------	-----------------------	-------------------------	-------------	------------------------

Dar această concluzie nu a putut fi peste tot verificată empiric deoarece nici mărimii localității și nici densitatea sau întinderea nu pot oferi singure un criteriu suficient pentru determinarea gradului de urbanizare. Utilizarea mai multor criterii (grad de ocupare al populației, structură demografică, ecologică etc.) este mai adecvată pentru măsurarea nivelului de urbanizare, dar poate contrazice teoria continuumului rural-urban. Astfel, o ierarhizare după mai multe criterii poate arăta că o comunitate de 20 000 locuitori poate fi mai urbană decît una cu 200 000. Alături de continuități există și discontinuități puternice⁴. Iată de ce și teoria continuumului rural-urban s-a dovedit a fi insuficientă pentru analiza procesului de urbanizare. Specialiști care se ocupă astăzi de problematica dezvoltării localităților urban-rurale (urbanisti, arhitecți, economiști, geografi, sociologi etc.) se orientează tot mai mult spre o concepție funcțional-sistemică în defavoarea celei morfologice.

Complexitatea procesului de urbanizare, implicațiile pe care acest fenomen le are la nivelul ansamblului de localități, alături de alți factori care țin de politica de sistematizare, modernizare etc. au impus, ca metodologie de cercetare, abordarea zonală sau regională. Cercetarea zonală a procesului de urbanizare se referă la dezvoltarea ruralului și urbanului în cadrul unor ansambluri de localități care se află în interacțiune dinamică. În practică, e vorba de studierea cu precădere a influențelor produse de marile orașe asupra teritoriilor înconjurătoare. Prin prisma acestui gen de cercetări însăși noțiunea de oraș pare a fi depășită. Dacă în antichitate orașul era caracterizat doar de zidul care-l înconjura, iar mai tîrziu de mărimii, eterogenitatea și densitatea populației (așa cum le prezenta L. Wirth în lucrarea *Urbanismul ca mod de viață*), în prezent el devine tot mai mult centrul unui sistem urban. Noțiunile de aglomerație, arie metropolitană și mai recent zonă urbană sau regiune urbană funcțională tind să-l ia locul, ele desemnînd tocmai această interdependență între oraș și teritoriul său înconjurător. În acest sens orașul de adîncă și-a păstrat mai ales numele, în fapt el a devenit cu totul altceva. În multe cazuri, dezvoltarea vertiginoasă a orașelor a revoluționat și limbajul specialiștilor care desemnează prin „conurbație” unirea unui oraș cu altul și prin „megapolis” dezvoltarea conurbațiilor și transformarea lor în conglomerat (conurbație de aglomerații). Studii de largă perspectivă (care prevăd, printre altele, că dacă populația va crește în ritmul din ultimele decenii, în circa 200 de ani pămîntul întreg va deveni „oraș”), vehiculează noțiunea de „ecumenopolis”

³ C. Vijverberg, L. v. den Berg și L.H. Klaassen: *Elements of a Theory of Urban Development*, în: „Working Document”, nr. 27, 1976, p. 22—27.

⁴ Elemente ilustrative privind teoria și metoda continuumului urban—rural întîlnim în lucrările: E. Rogers și R. Burdge, *Social Change in Rural Societies*, partea VI: *Rural-Urban Continuum*, New York, 1972; O. Duncan, *Community Size and the rural-urban continuum*, în *Urban Research Methods*, New Jersey, 1961, p. 470—474; R. Dewey, *The Rural-Urban Continuum. Real but relatively Unimportant*, în *Perspectives of the American Community*, ed. R.L. Warren, Chicago, 1970, p. 189—192; R. Pahl, *Rural-Urban continuum*, în *Readings in urban Sociology*, London, 1968, p. 263—286; V. Constantinescu, *Problema continuumului rural-urban la Slatina*, în *Procesul de urbanizare în R.S.R. — zona Slatina Ol.*, coord. M. Constantinescu și H.H. Stahl, București, Edit. Academiei, 1970, p. 98—106.

pentru acest gen de urban. Cercetările asupra urbanizării și dezvoltării localităților sînt numeroase, greu de încadrat într-un anume model, ele se desfășoară atît în cadrul diferitelor țări, cit și la nivel internațional sau regional de către organisme specializate.

Studiile efectuate asupra unor asemenea probleme, indiferent de natura lor (geografice, economice, sociologice, urbanistice) au constatat necesitatea planificării și dezvoltării integrate a orașului și așezărilor sale înconjurătoare. Dificultățile care apar în cercetarea acestor realități se datorează în principal faptului că, deși orașul și localitățile înconjurătoare evoluează în strînsă interdependență, conținutul acestui proces de urbanizare este puțin cunoscut. Ca atare și planificarea orașului sau a teritoriului său înconjurător s-a efectuat, cel puțin pînă în prezent, fără să se acorde atenția cuvenită acestor relații.

2. Caracteristici cantitativ-descriptive ale măsurării gradului de urbanizare

În cele mai multe cazuri, o localitate este definită ca urbană sau rurală după numărul minim de locuitori pe care-i are (sau pentru simplul fapt că este declarată, administrativ, urbană). Dar aceste criterii diferă mult, atît de la țară la țară cit și conform concepției diferitelor organisme de cercetare, cifrele mergînd de la 200 locuitori în Suedia sau Finlanda, la 10 000 locuitori în Grecia, Elveția, sau Turcia și la 5 000 sau 20 000 locuitori în anumite statistici ONU, fără ca datele respective să reflecte corespunzător și calitatea vieții din localitățile respective. În acest sens se pot întîlni situații cînd satele unor țări pot oferi un nivel de urbanizare superior orașelor altor țări. Unii specialiști consideră că important nu este de a căuta să se măsoare cu exactitate ce este urban și ce este rural, deoarece dezvoltarea corelată a orașului și satului face aproape imposibilă o astfel de încercare, ci de a înțelege trăsăturile procesului de urbanizare. Definițiile date urbanizării nu sînt nici ele convingătoare, mergînd de la cele cu o cuprindere foarte redusă — cum ar fi cea prin care urbanizarea este asemuită unei extinderi și amenajări a orașului — pînă la definirea procesului de urbanizare ca o inventare a unui mod de viață universal, privit ca o realizare totală a omului. Ritmul urbanizării este mai rapid sau mai lent în funcție de condițiile social-economice. Conținutul urbanizării este foarte complex și variază în timp și spațiu. Dacă în stadiile incipiente ale urbanizării deosebiriile dintre urban și rural erau minime, ele s-au accentuat foarte mult pe măsura dezvoltării urbane, iar la nivelele înalte de urbanizare diferențele sînt tot mai puțin pronunțate.

Pentru cuantificarea a ceea ce este acceptat ca urban principala problemă constă în găsirea indicilor de măsurare a gradului și ritmului de urbanizare. Nu există un indice ideal pentru măsurarea gradului de urbanizare datorită concepțiilor diferite și conținutului complex care se atribuie acestui termen. Cel mai frecvent sînt folosite anumite criterii demografice. În general nivelul urbanizării se raportează la numărul absolut sau relativ de persoane care locuiesc în localitățile urbane⁵. Indicele cel mai des utilizat este cel care redă procesul populației urbane în populația totală a unei zone. Gradul de urbanizare este dat în acest caz de indicele :

$$GU = \frac{U}{P} \cdot 100$$

unde: U = numărul populației urbane,
 P = numărul populației totale.

Totodată, gradul de urbanizare se măsoară și prin indicele care redă raportul între populația urbană și populația rurală a unei zone :

$$GR = \frac{U}{R}$$

unde: U = populația urbană
 R = populația rurală.

⁵ În ceea ce privește indicii nivelului și ritmului urbanizării, diferite detalii de calcul și interpretare se găsesc în lucrările : S. Goldstein și D. Sly, eds., *The Measurement of Urbanization and Projection of Urban Population*, Dolhain, Ordina Editions for IUSSP, 1975, p. 19—35 ; I. Measnicov, I. Hristache și Vl. Trebici, *Demografia orașelor României*, București, Edit. științifică și enciclopedică, 1977.

Dacă primul indice arată numărul sau proporția relativă a populației urbane a unei zone, cel de-al doilea semnifică proporția locuitorilor urbani pentru fiecare persoană rurală din cadrul zonei respective (limita inferioară este zero dacă întreaga populație este rurală, egală cu unu dacă 50 % din populație este rurală, iar limita superioară poate fi teoretic infinită în cazul inexistenței persoanelor rurale). Acest indice prezintă avantaje în comparațiile istorice reprezentând, în acest caz, o măsură adecvată a ritmului de urbanizare. Alți indici ai gradului de urbanizare se referă la talia localității de rezidență a locuitorului median și mărimea orașului mediu.

Primul indice stabilește talia localității unde trăiește locuitorul median (concept asemănător cu cel al vârstei mediane). Aceasta presupune gruparea datelor pe categorii de localități începând de la cele mai mici până la cele mai mari. Mai întâi se obține procentul populației în fiecare categorie și pe urmă se transformă într-o serie de procente cumulate. Indicele este obținut astfel:

$$GU = Q_i + (Q_{i+1} - Q_i) \frac{50 - PP_i}{PP_{i+1} - PP_i}$$

unde: PP_i = procentul cumulat al populației pentru categorii de mărime a localităților situate sub 50 %;

PP_{i+1} = procentul cumulat al categoriei următoare;

Q_i și Q_{i+1} = limitele superioare ale categoriilor i și $i+1$.

Această interpretare linară a categoriilor de localități se poate realiza și prin logaritmi. În interpretarea acestui indice se presupune că gradul de urbanizare este cu atât mai ridicat cu cât talia localității locuitorului median este mai mare cu atât. Neajunsul principal este că în zonele unde există foarte puține orașe modificările acestui indice nu reflectă schimbările reale în gradul de urbanizare.

O altă modalitate de măsurare a gradului de urbanizare este calcularea mărimei orașului mijlociu. Conform acestui indice, gradul de urbanizare (dat de talia orașului mediu) va fi:

$$GU = \frac{\sum_{i=1}^n C_i^2}{P}$$

unde: C_i = populația orașului i ;

P = populația totală a zonei;

n = numărul total de localități.

Acest indice poate fi înțeles ca o medie ponderată a mărimei orașelor, talia medie a orașului putând fi calculată, luând în considerație numai localitățile urbane. El are avantajul că nu poate fi modificat într-o manieră semnificativă de schimbările în repartitia populației pe orașe și nici de definirea termenului „urban”, fiind însă puternic influențat de delimitarea limitelor orașelor. În fine mai există și alți indici ai urbanizării cum sînt: nivelul de concentrare, curba lui Lorenz, raportul lui Gini, indicele lui Duncan, metoda mărimei rangului, indicatorul energiei informaționale Onicescu etc. asupra cărora, dată fiind natura lor specială (vizează mai mult sau mai puțin concentrarea urbană), nu insistăm în acest cadru. În ceea ce privește ritmul urbanizării, acesta se referă în esență la schimbările gradului de urbanizare într-o anumită perioadă. Pornind de la indicii gradului de urbanizare (procentul populației urbane, raportul urban-rural, talia orașului locuitorului median, talia populației orașului mediu etc.) ritmul urbanizării va înregistra modificări în timp. Există mai mulți indici de măsurare a dinamicii urbanizării cum sînt: rata medie anuală de creștere a populației urbane, sporul mediu natural cu care crește populația urbană, rata medie anuală de creștere a gradului de urbanizare, diferența dintre rata medie anuală de creștere a populației urbane și rata medie anuală de creștere a populației rurale (metoda ONU), curba logistică etc. Calculele pot fi efectuate în diferite moduri după ipotezele privind tipul schimbării sau funcția analitică utilizată. Se afirmă că modelele aritmetice, geometrice, exponențiale și hiperbolice dau rezultate aproape egale dacă perioada de timp nu depășește zece ani. Toți acești indici se rezumă la măsurarea unei dimensiuni cantitative a acestui proces și nu surprind complexitatea lui. Astfel, procentul populației urbane și raportul urban-rural nu permit formularea unei idei despre mărimea absolută a zonei sau subzonelor urbane și cu atât mai puțin despre schimbările calitative care au loc în aceste cadre.

3. Caracteristici calitativ-aplicative ale urbanizării și determinarea factorilor „urbanizării” ruralului

Din punctul de vedere al cunoașterii științifice, indicii enumerați nu oferă decât o descriere, o imagine globală necesară însă în acțiunea de cunoaștere a factorilor explicativi ai acestui proces. Este interesant însă de știut care sînt principalele căi de realizare a urbanizării și natura schimbărilor pe care le antrenează. Dat fiind că noțiunea de urbanizare semnifică un proces deosebit de răspîndit și complex, operaționalizarea și explicarea ei prin cercetare necesită o tratare în cadre spațiale și temporale concrete. Urbanizarea are ritmuri mai rapide sau mai lente în funcție de condițiile social-economice, de timp și de spațiu. În fapt există trei căi principale de realizare a urbanizării: dezvoltarea orașelor existente; transformarea localităților rurale în centre orașenești sau care asigură condiții de viață urbane (urbanizarea ruralului); crearea de noi orașe. Prin urmare există o urbanizare a urbanului (dată de dezvoltarea orașelor existente) și o urbanizare a ruralului (reflectată de transformarea unor așezări rurale în centre urbane sau orașe agroindustriale dar și de modul de trai sau calitatea vieții populației rurale).

Datorită intensității cu care se desfășoară acest proces de urbanizare a ruralului în țara noastră, care se realizează complementar cu modernizarea satului (și nu presupune o transformare a tuturor satelor în orașe) și a restructurărilor sociale care le produce la nivel zonal, ne vom referi în continuare la acest aspect. Urbanizarea localităților rurale este strîns legată însă de urbanizarea orașului propriu-zis și a comunelor sale suburbane.

Din punct de vedere metodologic procesul de urbanizare poate fi abordat în principiu prin: a) măsurarea prin indici a gradului de urbanizare a diferitelor orașe sau zone, adoptînd ca bază de calcul una sau mai multe din formulele amintite; b) caracterizarea nivelului și procesului de urbanizare printr-un sistem de indicatori, urmată de o metodologie de elaborare similară cu cea pentru indicatorii diagnozei dezvoltării social-economice a localităților⁶. Pe lângă indicii de natură demografică amintiți, pentru măsurarea urbanizării sînt utilizați diferiți indicatori și indici destinați să exprime calitatea vieții urbane sau a mediului urban. Astfel, pentru calitatea vieții urbane sînt ilustrativi indicatorii propuși de un grup de experți ONU ca primă categorie de măsurători ale performanței sistemelor urbane și care se referă la starea locuințelor, utilizarea și prețul terenului, structura populației, calitatea muncii, venitul, serviciile urbane⁷. În analiza mediului urban cei mai des utilizați sînt, așa cum rezultă dintr-un studiu a OCDE, indicii referitori la: 1) costul, mărimea și confortul locuinței; 2) adversabilitatea populației în raport cu calitatea serviciilor comerciale, sanitare, educative, de loisir, transport, protecția și condițiile de muncă; 3) mediul ambiant și poluarea (calitatea aerului, apei, expunerea la zgomot, condiții climatice etc.); 4) integrarea socială, organizarea colectivității, absența criminalității și delinvenței, consumul cultural⁸; e) cunoașterea particularităților urbanizării localităților, datorate interrelațiilor pe care acestea le întrețin cu orașele pe care le înconjoară în vederea elaborării unui model explicativ al influenței urbane.

Pentru cea de-a treia direcție de urbanizare la nivel zonal se întîlnesc mai puține elemente metodologice valide sau validabile prin cercetarea concretă deși procesul are și va avea, așa cum rezultă din politica de sistematizare, o deosebită pondere în dezvoltarea social-economică a localităților. În abordarea acestui proces este nevoie de operaționalizarea conceptului de urbanizare într-un mod adecvat măsurării influenței și schimbărilor produse de oraș în modul de viață al populației rurale. Prin urmare ceea ce interesează în acest cadru este înțelegerea mecanismelor prin care, într-o anumită zonă, anumite elemente rurale se schimbă și devin urbane, în care interrelațiile dintre localitățile aparținînd celor două medii devin tot mai intense și diferențele sub aspectul modului de trai tot mai puțin semnificative. În acest sens definim urbanizarea ruralului ca un proces prin care localitățile rurale dintr-o zonă evoluează în strînsă interdependență cu cele urbane, concomitent cu schimbarea unor caracteristici sociale rurale cu cele de tip urban. Astfel, urbanizarea ruralului se realizează la nivel zonal prin modificări care se produc sub influența mai mult sau mai puțin directă a orașului, în planul demografic și ecologic, nivelul de edificare și echipare a cadrului material, domeniul economic, domeniul structurii socioprofesionale, domeniul culturii și cadrul geografic (ca factor potențial de urbanizare). Aceste schimbări se reflectă parțial în: obținerea unei structuri demografice (structura familiei, repartitia pe vîrste etc.) și ecologice (grupare în teritoriu, întindere, centralizare) asemănătoare orașului; în înzestrarea bogată și variată cu dotări socioculturale și echiparea tehnico-edilitară; în producția și pro-

⁶ D. Abraham, *Analiza diagnoză a dezvoltării social-economice a localităților*, în: „Viitorul social”, nr. 3, 1976.

⁷ *Indicators of the quality of urban development*, United Nations New York, 1977, p. 38.

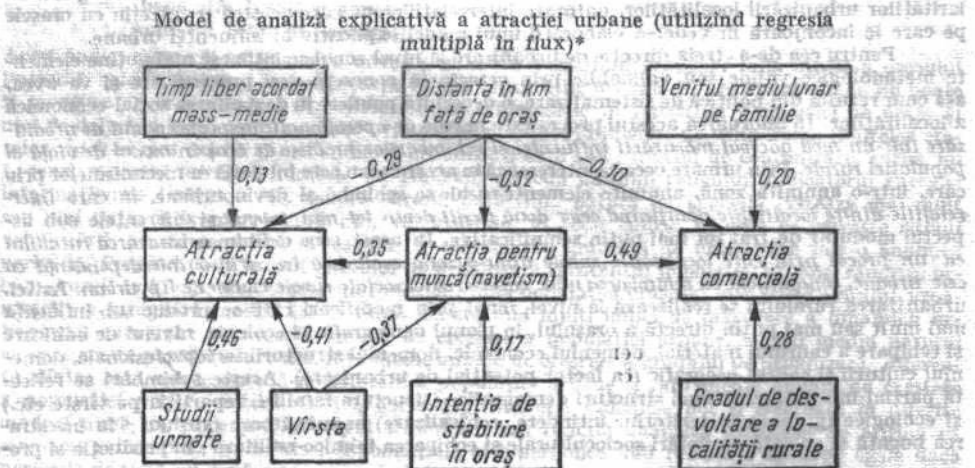
⁸ *Indicateurs d'environnement urbain*, Organisation de coopération et de développement économiques, Paris, 1978, p. 23-26.

ductivitatea muncii pe sectoare de activitate, în calificarea și mobilitatea socioteritorială a populației în anumite cadre zonale. Ceea ce este mai interesant din punctul de vedere al cercetării sociologice nu este însă constatarea unor astfel de schimbări, ci înțelegerea mecanismelor prin care ele se produc. În acest sens cunoașterea interrelațiilor oraș-localități înconjurătoare este esențială.

În general schimbările amintite mai sus nu pot fi puse în întregime pe seama urbanizării, a influenței orașelor deoarece ele se datorează atât dezvoltării relativ independente a fiecărei așezări, cât și influenței anumitor schimbări produse la acest nivel cum sînt industrializarea și cooperativizarea. Deși este dificil de calculat în ce măsură o localitate își datorează gradul său de urbanizare orașului, industrializării, modernizării etc. (acestea fiind procese care se intercondiționează și parțial se suprapun) totuși se poate vedea, funcție de indicatorii aleși, în ce măsură schimbările produse se datorează unui grup sau altui de factori. În acest sens sînt edificatoare constatările reieșite din investigarea populației din localitățile de presupusă influență urbană. Rezultatele obținute prin cercetarea unui eșantion de populație, reprezentativ pentru subzona periurbană a orașului București, scot în evidență faptul că *factorul definitoriu pentru urbanizarea modului de viață rural din această zonă îl reprezintă variabilele care redau „atracția orașului”*. Această atracție reflectă în fapt o sumă de funcții, o totalitate de raporturi care se stabilesc între orașul polarizator și localitățile din subzona periurbană. Aceste interrelații sînt dominate de atracția pe care o realizează orașul asupra populației din localitățile înconjurătoare, influențînd direct și indirect modul de trai al acesteia. Prin atracție desemnăm în acest cadru un anumit tip de influență (concretizat în adresabilitatea pentru muncă, cultură, comerț, sport, sănătate) a orașului asupra localităților înconjurătoare, ca rezultat al interrelațiilor permanente care se stabilesc în acest cadru și nu cuprinde alte aspecte cum sînt „absorbția” definitivă a populației prin migrație sau extinderea întreprinderilor și serviciilor urbane în subzona periurbană.

În exemplul nostru, studiul interrelațiilor prin analiză factorială a scos în evidență factorul „atracție” ca fiind esențial pentru influența orașului asupra populației din subzona înconjurătoare. Acest factor principal (primul care explică 72% din varianța matricei de corelație perechi de 50/50) cuprinde tocmai variabilele care exprimă tipurile de atracție: pentru muncă, cultură, comercială, sportivă și sanitară. Dintre acestea, în funcție de saturația pe care variabilele respective o dețin în acest factor precum și de proporția populației care se adresează unui tip sau altul de activitate, principalele atracții sînt cea pentru muncă, cultură și comercială.

Pentru a măsura influența diferitelor variabile asupra celor centrale (dependente) care reprezintă atracția urbană s-au elaborat modele în care au fost eliminate variabilele necorelate cu primele. Analiza ecuației dreptelor de regresie obținute pentru cele trei variabile dependente (atracție culturală, atracție pentru muncă și atracție comercială) permite scoaterea în evidență a principalelor elemente explicative, așa cum rezultă din schema de mai jos:



* Notă: sensul săgeților indică variabila dependentă explicată prin variabile independente în flux funcțional de influențe, iar cifrele înscrise pe săgeți indică mărirea influențelor: cu cît crește variabila dependentă cînd variabila independentă crește cu o unitate pe scara sa, fapt exprimat prin coeficienții de elasticitate.

Acest tip de analiză bazat pe regresia multiplă se poate aplica și altor variabile care redau interrelația dintre oraș și localitățile rurale cum sint : aprovizionarea orașului cu produse perisabile, atracția turistică a localităților rurale și a orașului, navetismul dinspre oraș înspre comunele înconjurătoare etc.

Prin urmare, în explicarea atracției urbane prin elementele amintite nu înseamnă că sint epuizați toți factorii determinanți. Este de presupus că există și alte variabile care nu au fost cuprinse în modelele noastre, dar care influențează atracția urbană. În plus, caracterizarea influenței orașului asupra populației din subzona periurbană presupune, pe lângă analiza acestei relații de atracție (ce poate fi privită ca un gen de integrare urbană) și cunoașterea schimbărilor care se produc în modul de trai al acestei populații. De asemenea, această atracție nu absolutizează o influență unidirecțională, dinspre oraș înspre rural, ci implică și acțiunea inversă, a ruralului (prin populația care vine în urban) asupra orașului. În acest sens este mai ușor de cunoscut coeficientul de „încărcare” pe care-l produce populația atrasă de dotările social-culturale, comerciale, de transport etc. din oraș. Rămâne de cercetat în ce măsură intensitatea acestor relații determină și o „ruralizare” a orașului. Modelul de atracție obținut este diferit de altele cum sint cele elaborate pentru orașele cu economie liberă de piață. El este în același timp un model mult mai operațional și folositor în cercetare și sistematizare spre deosebire de formulele care, fie că se rezumă la analiza migrației, fie că iau în considerație elemente greu cuantificabile. Spre exemplu sistemul de indicatori aplicați la determinarea atracției pentru locuitorii ai orașului Zürich cuprinde indici referitori la : calitatea loisirului, locuinței, învățămîntului, consumului, muncii, dotărilor sociale, transportului și chiar la calitățile estetice⁹.

În fine trebuie subliniat, că dacă elementele prezentate sint utile pentru elaborarea unei metodologii cadru de cercetare a urbanizării localităților noastre, astfel încît să fie posibilă compararea datelor și desprinderea legităților acestui proces, ele necesită însă noi testări și validări, pe alte localități decît cele cuprinse în investigația noastră, concomitent cu utilizarea altor metode și tehnici, precum și cu analiza de profunzime a principalelor schimbări produse prin procesul de urbanizare.

9. Ibid., p. 156-157.